

УДК 1 (091): 101.9

Ольга Мацап'як

ОСОБЛИВОСТІ ЕТИКО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО ВИМІРУ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТВОРЧОСТІ А. ШОПЕНГАУЕРА

У статті розглянуто етико-екзистенційні мотиви творчості А. Шопенгауера. У дослідженні на основі діалектичного, феноменологічного, герменевтичного методів розкрито вихідні поняття шопенгауерівського вчення про людину, його бачення екзистенціалів людського буття, їх гуманістичний зміст. Підкреслено трактування життя як унікальної можливості бути собою, випробувати себе в контексті утвердження найвищих цінностей.

Ключові слова: мораль, гідність, свобода, творчість, любов, самотність, людина.

Яким би “ізмом” не намагалися вчені позначити специфіку філософсько-світоглядної позиції А. Шопенгауера (атеїстичний песимізм, філософський радикалізм, філософський ірраціоналізм, філософський волюнтаризм тощо), спільним знаменником є визнання того, що він був одним із перших у Європі, хто тематизував проблематику кризової соціокультурної дійсності під антропологічним кутом зору через свідомість окремого індивіда. Увага філософа зосередилась як на реальній проблемі людського існування, так і на пошуку глибинного сенсу людського життя.

У сучасному суспільстві постає важлива проблема визначення людської ідентичності, пошуку людиною себе, своєї сутності, збереження й утвердження власного “Я”, усвідомлення свого місця у світі. Проблема пошуку людської ідентичності зумовлює актуальність дослідження етико-екзистенційних поглядів А. Шопенгауера, переосмислення сили їх впливу на сьогодення. Любов як одна із головних потреб людини, свобода як сутнісний її вибір, самотність як шлях до себе є актуальними і вимагають детальнішого вивчення. Вищевикладене визначає мету статті: дослідження етико-екзистенційного виміру філософської творчості А. Шопенгауера.

Серед відомих праць А. Шопенгауера, що визначають новий етап у становленні філософії XIX ст., можна виділити ті, які акумулюють у собі етико-екзистенційний вимір його творчості. Однак такий аспект аналізу філософських праць А. Шопенгауера залишається на другому плані наукових досліджень. Окрім зарубіжних авторів, філософську творчість А. Шопенгауера досліджувало багато відомих українських учених, зокрема І. Бичко, В. Герцен, А. Карась, І. Пасічник, Л. Сафонік та ін. Особливо вагомою є колективна монографія “Філософія Артура Шопенгауера та сучасність” за редакцією А. Карася, де обґрунтовано думку про внутрішній взаємозв'язок між здатністю людини розуміти світ та її здібностями до співчуття або емпатії.

Життя часто випробовує здатність відстоювати найвищі цінності. Хтось найвищою цінністю вважає матеріальне становище, для іншого цією цінністю є духовний розвиток, а для когось і саме життя. Відповідно до ціннісних настанов кожна людина живе у власному, створеному нею світі.

“Світ, в якому живе кожен з нас, залежить, перш за все, від того, як ми його розуміємо, а отже, від властивостей мозку людини: для бідних світ постає нудним і вульгарним, для багатих – повним інтересу і величі”, – зазначає А. Шопенгауер [4, с. 7]. Проте цілком очевидно, що для блага індивіда, і навіть більше – для повноти його буття, найістотнішим є те, що відбувається в його внутрішньому світі. Тільки цим і обумовлюється його почуття задоволення або незадоволення, що є результатом відчуттів, бажань і думок. Усе, що знаходиться поза цією сферою, має лише опосередкований вплив на людину. Тому одні й ті ж зовнішні події впливають на кожного зовсім по-різному. “Перебуваючи в однакових обставинах, люди у своєму уявленні живуть в різних світах”, – пише А. Шопенгауер [4, с. 9].

Те, що ми маємо в собі, – наша особистість, яка і є справжньою нашою цінністю. Саме вона є єдиним безпосереднім фактором нашого щастя та достатку. Всі інші фактори впливають лише побічно і дію їх може бути паралізовано, тоді як особистість проявляє свій вплив завжди. Здоров'я переважає всі зовнішні блага настільки, що здоровий жебрак щасливіший за хворого короля. Певною мірою зі здоров'ям є спорідненою краса. Хоча це суб'єктивне благо і сприяє нашому щастю не безпосередньо, а лише опосередковано, шляхом впливу на інших людей, усе ж воно означає дуже багато. Краса – це відкритий рекомендаційний лист, який задалегідь завойовує серце.

Спокійна, весела вдача, що є наслідком доброго здоров'я і сильного організму, ясний, живий, проникливий і правильно мислячий розум, стримана воля і разом з тим чиста совість – ось блага, яких замінити не зможуть ніякі чини і скарби. Те, що людина означає для самої себе, що супроводжує її навіть на самоті, і що ніким не може бути подароване або відібране, очевидно, є більш важливим для неї, ніж усе, чим вона володіє, і чим вона постає в уяві інших людей. Людина зі стриманим характером навіть у важких умовах може відчувати себе задоволеною, чого не можна сказати про людину жадібну, заздрісну і злу, якою б багатою вона не була. На думку мислителя, для того, хто обдарований непересічним розумом і величним характером, більшість улюблених задовольень зайві, навіть обтяжливі [4, с. 15].

Суб'єктивні блага, як-то шляхетний характер, великі здібності, щаслива, весела вдача і цілком здорове тіло, – є першою і найважливішою умовою людського щастя, згідно із цим людина повинна набагато більше піклуватися про їх розвиток і збереження, ніж про придбання зовнішніх благ і почесностей. Таким чином, для людського щастя те, ким є особистість, є першою і найважливішою умовою хоча б тому, що зберігається завжди і за будь-яких обставин, до того ж вона не залежить від примх долі і не може бути відібрана у людини. У цьому сенсі цінність її абсолютна, тоді як цінність інших благ – відносна.

Один із найважливіших пунктів життєвої мудрості залежить від того, у якій пропорції люди поділяють свою увагу між сьогоdnішнім і майбутнім. Не варто занадто приділяти уваги одному на шкоду іншому. Багато хто живе переважно теперішнім, це люди легковажні, інші – майбутнім, це люди неспокійні. Рідко хто дотримується золоті середини. Люди, які живуть прагненнями й сподіваннями, часто заглядають у майбутнє, дивляться завжди вперед і з нетерпінням поспішають назустріч прийдешнім подіям. Сподіваючись, що ці події принесуть їм справжнє щастя, вони пропускають теперішнє, не встигаючи насолодитися ним сповна. Ці люди стають обманутими, а отже, і нещасними, адже майбутнє часто постає не таким, яким вони собі уявляли, до того ж і минуле, і майбутнє, за своєю суттю, не такі важливі, як здається. Минуле не має ніякого значення, і не варто жаліти за нездійсненими мріями, занадто турбуватися про майбутнє теж не варто, слід жити в реальному часі, бо тільки в ньому протікає буття, тільки тут і зараз людина може бути щасливою. З минулого вато виносити уроки, які проводить саме життя. Аналізувати те, що було зроблено, прожито, пізнано, співвідносити свої завдання і зусилля з отриманими результатами – це буде, так би мовити, повторення тих лекцій життєвої мудрості, які досвід читає кожній людині, це дасть можливість уникати зроблених помилок у майбутньому. Навіть Піфагор закликає ввечері перед сном передумати все, що було зроблено за день [4, с. 96].

Слід твердо пам'ятати, що “сьогодні” буває тільки один раз і ніколи вже не повториться. “Завтра” – це вже інший день, який настає теж лише один раз. Люди часто забувають, що кожен день – це інтегральна, незамінна частина життя, він є тим же, чим індивід по відношенню до суспільства. “Ми марнуємо тисячі веселих і щасливих годин, а коли настають важкі часи, ми бажаємо їх повернути” – зауважує мислитель. Тому слід

цінувати сьогодні, не варто забувати, що кожний прожитий момент відходить у минуле, де він освітлюється сяйвом вічності і зберігається нашою пам'яттю [4, с. 95].

А. Шопенгауер, посилаючись на мудрість давнини, справедливо зауважив, що є три світових сили: розум, сила і щастя, остання є наймогутнішою. Життєвий шлях людини можна уподібнити шляху корабля. Доля іноді прихильна, а іноді перебирає на себе роль вітру, то швидко спонукає іти вперед, то відкидає далеко назад, причому всі зусилля і намагання протистояти цьому є марними. Вони швидше відіграють роль весел, завдяки яким можна швидше просуватися вперед. “Наше життя не будується виключно нами самими, а є продуктом двох чинників, а саме: ряду подій і сукупності наших рішень, обидва ці чинники постійно схрещуються між собою, змінюючи один одного”, – підкреслив А. Шопенгауер [4, с. 144].

Яким би важким не видавалося життя, філософ закликає прожити його гідно, в гармонії із собою і світом. У його творчих пошуках гідність постає як усвідомлення цінності свого буття, самолюбством, породженим нестримною волею – з одного боку, а з іншого – упокорює самолюбство, змушуючи людину бачити свої недоліки, спонукає усвідомити свою гріховну натуру.

Власна гідність, внутрішнє багатство – ось головне надбання людини, слава ж є дечим другорядним, лише тінню внутрішньої гідності. Не слава, а те, за посередництва чого ми її заслуговуємо, має справжню цінність. Найголовніше щастя людини не в тому, щоб наступні покоління дізналися про неї, але в тому, що вона власними зусиллями досягає думок, гідних уваги нащадків, залишитися жити у віках. На думку А. Шопенгауера, почуття власної гідності, засноване на внутрішньому багатстві, призводить до особистої свободи, яку ніхто і ніщо не може у нас відібрати? – воно знаходиться у нашій владі, тоді як слава, навпаки, знаходиться у владі інших.

Мислитель вважав, що людина стосовно інших може знаходитись у різних відносинах, чим і обумовлюється довіра, добра думка про неї інших людей. Він стверджував, що честь об'єктивно є думкою інших про нашу гідність, а суб'єктивно – наш страх перед цією думкою. Учений підкреслював, що людина сама по собі може небагато. Тільки у суспільстві вона виявляє свої можливості, свою значущість. Як тільки у людини починається розвиватись свідомість, тоді у неї виникає бажання бути гідним членом суспільства, тобто таким, що має свою честь. Такою людиною вона стає внаслідок того, що виконує та дає те, що від неї очікують. І тоді людина починає розуміти – головним є не те, якою вона є на власний погляд, а те, як про неї думають інші [1, с. 35].

Думка інших про наше життя цінується зазвичай через слабкість людської натури. “Люди все своє життя прагнуть визнання, важко працюють заради чужого схвалення, не усвідомлюючи, що наше щастя залежить тільки від нас самих, а не від сторонніх нам людей”, – зауважує А. Шопенгауер [4, с. 40].

Надавати надмірної цінності чужим думкам – це загальний забобон. Укорінений він у людській природі чи виник як наслідок суспільного життя та цивілізації, в усякому разі, він надає усій діяльності надмірний і згубний для людського щастя вплив. Цей вплив позначається у всьому, починаючи з боязкого рабського тремтіння перед тим, “що скажуть”, і закінчуючи вчинками заради посмертної слави, коли людина жертвує спокоєм, багатством, здоров'ям, навіть життям.

Мислитель переконаний, що не варто гнатися за насолодами, а варто уникати страждань. Людині слід позбутися дріб'язковості й зацикленості на непотрібних їй речах, що знецінюють її як особистість, тягнуть її донизу. Людина розумна буде перш за все прагнути уникати всякого смутку. Вона буде шукати тихого, скромного життя, а тому при зустрічі з іншими людьми вона зупинить свій вибір на дистанції з ними, а при великому розумі – на повній самотності. Адже, чим більше людина має в собі, тим менше потрібно їй ззовні, тим менше можуть дати їй інші люди. Людина може пере-

бувати в повній гармонії лише із самою собою. У такому випадку, на думку А. Шопенгауера, інтелігентність призводить до некомунікабельності. Людина іншої крайності, як тільки потреба дасть їй перевести подих, стане за будь-яку ціну шукати собі розваг і товариства, легко задовольняючись й уникаючи найбільше самої себе. Розумна людина на самоті знайде чудову розвагу у своїх думках, уяві, адже на самоті, де кожен наданий самому собі, видно свій внутрішній зміст [4, с. 20].

На думку А. Шопенгауера, самотність має позитивний вимір. Найправильнішим шляхом до пізнання себе мислитель називає усамітнення і пропонує аскетичний спосіб життя. Гармонія для людини можлива лише тоді, коли вона перебуває на самоті із собою. Не з друзями і не з коханими, тому що різниця індивідуальності й настрою щоразу виробляє певний, хоч і незначний дисонанс. Як би тісно не пов'язувала людей дружба, любов чи шлюб, бути цілковито чесною людина може тільки стосовно себе. Досконалого спокою духу, вищих земних благ можна досягти лише на самоті. “Хто не любить самотності – той не любить свободи, бо лише на самоті можна бути вільним”, – пише А. Шопенгауер [3].

Проблема свободи як екзистенційного вибору особливо гостро постає у філософії А. Шопенгауера. Людина прагне свободи, і це її природне право, право на власну думку, право на свободу, право на життя. Людина не може прагнути зовнішньої свободи, якщо вона є внутрішньо залежною. Свобода думки несе за собою відповідальність за власні слова, свобода дій, у свою чергу, несе відповідальність за вчинки, і не кожна людина здатна гордо стати на захист своїх прав, на відстоювання власної свободи та гідності, не ховаючись під прапори вождів і за спинами інших, заявити про своє право на свободу. Свобода починається у голові і тільки там визначається її ступінь. Внутрішня свобода, перш за все, це свобода від думки інших людей щодо нас самих, адже думка інших людей про нас важлива лише тією мірою, доки ця думка не є результатом нав'язливого та обтяжливого спілкування, – вважає А. Шопенгауер. Тому слід її брати до уваги тільки за тих умов, якщо вона допомагає зрозуміти себе, стати кращим. Ніщо так не вбиває гідність у людині, як таке низьке за своєю природою почуття, що називається заздрістю. Людина повинна навчитися долати її, навчитися радіти за успіхи і здобутки інших, вміти співпереживати. Така здатність вивисше людину над самою собою, своїм природним егоїзмом і показує чого вона дійсно сама варта [1, с. 36].

Позитивний зміст свободи, на думку А. Шопенгауера, проявляється у творчості. Справді, вільною людина може бути тільки у мистецтві – істинному дзеркалі відображення дійсності та прояву свободи людського духу [3].

Окремо з усіх інших мистецтв А. Шопенгауер виділяє музику. На його думку, музика – це велике і прекрасне мистецтво, яке могутньо діє на душу людини. Музика стає загальною мовою, яка своєю зрозумілістю перевищує навіть мову наочного світу. Її існування не залежить від світу, адже музика могла б існувати, навіть якщо світу не було б зовсім, чого не можна сказати про інші види мистецтва.

“Музика – це безпосередня об'єктивація і відбиток всієї волі”, – наголошує А. Шопенгауер. Вона, на протигагу іншим мистецтвам, зовсім не є відбитком ідей, а відбитком самої волі, об'єктністю якої служать і ідеї, ось чому дія музики настільки могутня і глибока від дії інших мистецтв, адже останні говорять тільки про тіні, вона ж – про сутність [2, с. 464].

На думку А. Шопенгауера, композитор розкриває внутрішню сутність світу й висловлює найглибшу мудрість мовою, яка не зрозуміла його розумові. Винайти мелодію, розкрити в ній всі найглибші таємниці людських бажань і відчуттів, це – справа генія. Ентузіазм художника, що дозволяє йому забувати життєві негаразди, вміння насолоджуватися всім прекрасним, отримувати розраду в мистецтві – це перевага генія перед іншими [5, с. 230].

Справді, художники, які в екстазі малюють красу, чи то природи, чи тілесну, людську, отримують найбільшу радість буття. Що потрібно для щастя, як не сила духу й повнота душі, аби ніжно проникати у світ, відтворювати його на полотні, перебуваючи в елегантному стані? Вони гостро відчувають не тільки тілесну красу, а й прояви гармонії. Стають сповненими сили особистостями, яскравіше проявляють індивідуальні риси, увесь талант, яким нагородила природа.

За А. Шопенгауером, як творчість, так і любов, є способами виявлення безсмертя особистості, адже вона повсякчас творить нове життя, яке не може стримати або знищити стихія часу. Любов є процесом творення життя – Вічності не тільки як носеологічного чи міфо-поетичного феномену, це творення Вічності як екзистенційного феномену, більше того, феномену особистісного.

Любов володіє цілющими властивостями. Здатність любити робить вільним і щасливим, пробиває отвір у в'язниці егоцентризму й розриває тенета безлічі комплексів, які намертво сковують особистість. У психологічній в'язниці людина переповнена страхами, а надто страхом смерті, вона страждає від страху втратити свою індивідуальність. Без любові людина стає напівмертва, скута тиском тваринних інстинктів, це призводить до страждання і втрати гармонії. Коли серце наповнене любов'ю, воно стає "чистим". Чисте серце, як зірка, допомагає швидко орієнтуватися, куди слід рухатися. Щоб очистити своє серце, слід позбутися від своєї дурості, коріння якої ховаються в хаосі думок, в егоїзмі людей, у владі тіла, у бажаннях, які диктує нам Воля. Чистота серця – це щастя людини, адже серце завжди зуміє вивести з нетрів на велику дорогу життя, у важкі моменти підкаже істину, у холодні часи зігріє теплом любові. Серце потрібно тримати у дзеркальній чистоті, очищати його від егоїзму, заздрощів та накопичення ненависті. Через брудне серце не можна пізнати світ, у темноті душі можна заблукати. Чисте серце – це найбільша краса людини, вмістилище духу, який сповнює живильною екзистенцією буття.

Отже, А. Шопенгауер здійснив вагомий внесок у розробку проблематики людської особистості, її внутрішнього світу, сутності та існування. Він одним з перших визначив основні екзистенціали людського буття. Аналізуючи людину, А. Шопенгауер формує своє бачення шляхів виходу з кризових ситуацій, але все-таки вибір способу відповіді залишає за кожним із нас, у якому світлі і в якій оболонці повинні розміститися наші думки, почуття, яке цілюще джерело має заповнити нашу потребу у свободі, любові, мудрості, пізнанні істини.

1. Дойчик М. В. До філософії гідності. Артур Шопенгауер / М. В. Дойчик // Проблеми моралі: теорія та практика : зб. тез учасників IV Міжнар. наук. конф. з етики (м. Івано-Франківськ, м. Яремче, 24–25 травня 2013 р.) / за заг. ред. проф. В. К. Ларіонової. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2013. – С. 35–36.
2. Шопенгауер А. Мир как воля и представление / Артур Шопенгауер ; [пер. с нем. Ю. Айхенвальд, Ф. Черниговец, Р. Кресин]. – Минск : Литература, 1998. – 1025 с.
3. Шопенгауер А. Філософія песимізму [Електронний ресурс] / А. Шопенгауер. – Режим доступу : <http://kimo.univ.kiev.ua/Phil/20.htm>.
4. Шопенгауер А. Афоризми життєвої мудрості [Електронний ресурс] / А. Шопенгауер. – Режим доступу : http://librebook.ru/aforizmy_jitejskoj_mudrosti/vol1/4?mature.
5. Шопенгауер А. Новые паралипомены : Об интересном : сборник / Артур Шопенгауер ; [пер. с нем. М. В. Драко]. – Минск : Попурри, 2000. – 414 с.

The article presents the philosophical research into ethical-existential motives in Arthur Schopenhauer's works. In the analysis the following methods were applied: dialectical, phenomenological, and hermeneutical. The article deals with the basic concepts of Schopenhauer's theory on person, his vision of existentials of human being, their humanistic essence. The thinker considers life a unique possibility to be oneself, to try oneself and one's ability to follow upper values.

Keywords: moral, dignity, freedom, creativity, love, loneliness, human being.